

Hallikân'a göre bu kaside şairin en güzel şiirlerindendir. Kasideyi Joseph D. Carlyle İngilizce'ye tercüme etmiştir. Sabîh Redîf, şairin kaynaklarda yer alan şiirlerini derleyip tahkik ederek *Şi'ru İbni'l-'Al-lâf* adıyla yayımlamıştır (Bağdat 1974).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü's-su'arâ* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kahire 1976, s. 358-359; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, VII, 379-380; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 107-111; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIV, 514-518; Safedî, *Nektü'l-himyan* (nşr. Ahmed Zekî Bek), Kahire 1329/1911, s. 139-142; Demîrî, *Hayâtü'l-hayevân*, II, 402-404; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 277-279; Mehmed Zihni, *Kitâbü't-Terâcim*, İstanbul 1304, s. 101-103; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayî), II, 167-168; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 201; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 394-397; Ch. Pellat, "İbn al-'Allâf", *El*² (İng.), III, 702; Abbas Hüccet-i Celâfî, "İbn 'Allâf", *DMBİ*, IV, 324. NEVZAT H. YANIK

İBNÜ'L-AMÎD, Ebü'l-Fazl

(أبو الفضل ابن العميد)

Ebü'l-Fazl Muhammed
b. Hüseyin el-Kummî
(ö. 360/970)

Büveyhî veziri, âlim, edip ve şair.

III. (IX.) yüzyılın sonuna doğru İran'ın Kum şehrinde doğdu. Babası, aynı zamanda büyük bir edip olan Şii Ziyârî Veziri Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed'dir. İbnü'l-Amîd künyesini babasının "Amîd" unvanını taşımasından dolayı almıştır. Özellikle ilim ve edebiyat çevrelerinde "üstât" ve "reis" lakaplarıyla tanınıyordu. Kaynaklarda hocaları hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak İbnü'n-Nedîm, İbn Semeke lakabıyla anılan Muhammed b. Ali b. Sa'd adındaki bir hocasından söz etmekte (*el-Fihrist*, s. 194), Zekî Mübârek de nahivci Ebû Bekir İbnü'l-Hayyât'tan Câhiz'in *Kitâbü't-Tabâ'î* adlı eserini okuduğunu söylemektedir (*en-Neşrü'l-fennî*, II, 236). İbnü'l-Amîd geniş kültürünü ve edebî maharetini büyük bir ihtimalle babasına borçludur.

Gerek babası hayatta iken gerekse onun ölümünden sonra İbnü'l-Amîd Rey, Cibâl ve Fars'ta kaldı; kâtiplik gibi çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Rey-Cibâl Büveyhî Emîri Rüknu'ddevle tarafından 328 (940) yılında vezirliğe getirildi. Onun, henüz vezirliğe tayin edilmeden önce, askerlerin aşırı para talepleri ve zorbalıkları sebebiyle bozulmuş olan devletin malî durumunu düzene soktuğu, ordu üzerinde disiplini sağladığı ve halk arasında adaleti hâkim kılmaya çalıştığı bilinmektedir. Vezir olduktan sonra da otuz

yıldan uzun bir süre çok başarılı bir devlet adamı olmuş, ayrıca kumandan olarak ordunun başında birçok zafer kazanmıştır. Vefatı da Cibâl bölgesinde karışıklık çıkaran mahallî emirlerden Haseneveyh b. Hüseyin'in üzerine düzenlediği sefere rastlamış ve Hemedan'da uzun zamandan beri çektiği nıkris hastalığından ölmüştür (6 Safer 360 / 9 Aralık 970). Yerine oğlu Ebü'l-Feth İbnü'l-Amîd vezir olarak tayin edildi.

İbnü'l-Amîd'in asıl şöhreti edebî ve ilmî sahalarda gösterdiği başarılarla dayanır. Kendisinin kütüphane emini tarihçi İbn Miskeveyh onun çağının bütün ilimlerine vâkıf, özellikle eski Arap şiiri, lugat, garîb, iştikak, istiare, nahiv, aruz, Kur'an'ın müşkil ve müteşâbihleri, tefsir, fıkıh, mantık, felsefe, ilâhiyat, hendese, mekanik, astronomi ve meteorolojide bilgi sahibi olduğunu kaydeder (*Tecâribü'l-ümme*, II, 271-282). Akfî ve naklî ilimlerdeki yukufu ve geniş kültürü sebebiyle "ikinci Câhiz" diye anılan İbnü'l-Amîd kâtâbet ve sanatlı nesirde Câhiz'den de üstün tutuluyor ve devrin otoritesi kabul ediliyordu; bu münasebetle söylenen, "Kâtiplik Abdülhamîd ile başladı, İbnü'l-Amîd ile sona erdi" sözü darbimesel haline gelmiştir. Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh zamanından (908-932) itibaren kâtipler arasında yaygın bir kullanım sürecine giren secide, secilî söz bölüklerini kısaltarak veya kısaltma imkânı bulamadığı uzun bölüklerde aynı vezinde kelimeler kullanarak nesrin ritim, melodi ve müzikalitesini arttırmak suretiyle mensur şiir çıktırını açan İbnü'l-Amîd, Arap edebiyatı sanatlı nesrinin altı mektebinden dördüncüsü olan "seci ve bedî" mektebi'nin kurucusudur. Yazılarını yoğun seciler ve onlarla uyumlu cinas, tıbbâk gibi edebî sanatlarla âdetâ bir halı gibi dokuyan İbnü'l-Amîd'de bu açıdan yetiştigi hali diyarının (İran) etkisi sezilmektedir. Bunun en güzel örneği âsî İbn Büllekâ'ya yazdığı mektupta görülür (Seâlibî, III, 193-195). Resmî mektuplarında Ebû İshak es-Sâbî gibi ediplerin aksine hür ve güçlü şahsî iradenin ifadesi görülür; sevgi, sitem, tebrik vb. konulardaki özel mektuplarında ise (*a.g.e.*, III, 183-214) duygusallık hâkimdir. Bunlardan başka Fars Valisi İbn Hindü'ya gönderdiği, iyi bir idarecinin vasfı ve ödevlerinden söz eden mektup gibi didaktik, ilim adamlarına gönderdiği gök gürültüsü, şimşek çakması ve yıldırım düşmesinin sebeplerini açıklayanlar gibi şiir halinde kaleme alınmış mektupları da vardır (*a.g.e.*, III, 197-213). İbnü'l-Amîd

edebiyatçılığının dışında, kalelerin fethi amacıyla uzak mesafelere giderek duvarlarda gedikler açan büyük oklar atmak için "arbalet" türü bir silâh başta olmak üzere ilginç aletler tasarlayıp geliştirilmesiyle de dikkat çekmiştir. Onun Grekçe kitapları toplatarak tercüme edilmeleri için ilmî bir proje hazırladığı ve Rey'de bir rasathânenin kurulmasına ön ayak olup burada astronomik gözlemler yaptığı da bilinmektedir.

Rey'deki sarayı devrin edip ve şairlerinin faaliyet merkezi haline gelen İbnü'l-Amîd'in yetiştirdiği en büyük edip, yıllarca kendisinden ayrılmaması sebebiyle "Sâhib" lakabını alan Büveyhî Veziri İsmâîl İbn Abbâd'dır. Büveyhî Emîri Aduddödevle ondan faydalananlar arasında yer aldığı gibi Aristo şârihlerinden Nişâburlu filozof Ebü'l-Hasan el-Âmirî de kendisinden hayatının son yıllarına doğru felsefeye dair güç metinlerle mekanik kitapları okumuştur (İbn Miskeveyh, II, 277). İbnü'l-Amîd mektebinin takipçileri arasında Ebû İshak es-Sâbî, Ebû Bekir el-Hârizmî, Bedüzzaman el-Hemedânî ve Ebû Mansûr es-Seâlibî gibi ünlü edip ve yazarlar bulunmaktadır. Mütenebbî, Ebû Nasr İbn Nübâte es-Sa'dî ve Kadî İbn Hallâd başta olmak üzere birçok şair, edip ve âlim İbnü'l-Amîd'in ilmî, felsefî ve edebî kudretini övmüş (Seâlibî, III, 185-190; İbn Hallikân, V, 105-106), buna karşılık olarak Ebû Hayyân et-Tevhîdî onunla Sâhib b. Abbâd'ı hicvetmek amacıyla *Ahlâku'l-vezî-reyn* adlı bir eser kaleme almıştır (*Dîa*, X, 154). Ancak bu hicviyeyi yazmasının sebebi, iki ünlü vezirin kınanacak hallerinden ziyade yanlarına gittiğinde kendisine itibar etmemesidir. Ayrıca İbnü'l-Amîd'in, Tevhîdî'yi "ikinci Câhiz" olma hususunda kendisine rakip görmesi, giydiği derviş kıyafetinden dolayı onu devlet büyüklerinin meclislerine lâayık bulmaması da bunun sebepleri arasında zikredilir.

Kaynaklarda İbnü'l-Amîd'in *Kitâbü'l-Mezheb fi'l-belâgat* (İbnü'n-Nedîm, s. 194), *Kitâbü'l-Halk ve'l-huluk* ve *Binâ'ü'l-müdün* (Bîrûnî, s. 48) adlı üç eserinden bahsedilmekte ise de bunlar zamanımıza ulaşmamıştır. Ancak Ebû Mansûr es-Seâlibî, İbrâhîm el-Husrî ve Yâkût el-Hamevî eserlerinde onun mukâraza, muamma ve gazel türlerindeki şiirlerinden ve manzum mektuplarından bazı parçalara yer vermişlerdir (bk. bibl.). İbnü'l-Amîd'in, Aduddödevle'nin meteorolojik olaylara dair sorduğu soruların cevaplarını içeren *Min Kelâmi'l-üstâd erre'is Ebi'l-Fazl Muhammed b. el-'Amîd ilâ 'Adudî'd-devleteyn* adıyla bir araya

getirilmiş altı mektubu ile (nşr. Goricis Avvâd, *Sumer*, XIV [Bağdad 1958], s. 162) yine Adudüddeve'ye gönderdiği *Risâle fi'l-ḥumratı'l-hâdiṣe fi'l-cev* adını taşıyan bir risâlesi Hans Daiber tarafından "Briefe Abu'l-Fadl Ibn al-'Amîd an Adudaddaula" başlığı altında yayımlanmıştır (*Isl.*, LVI [1979], s. 106-116). Daiber'in verdiği bilgiye göre, İbnü'l-Amîd'in resmî ve özel mektuplarını ihtiva eden *Dîvânü'r-resâ'il*'inden bir parçanın iki nüshası Hindistan'da (Leknev ve Kalküta) bulunmaktadır. Ayrıca Bîrûnî de İbnü'l-Amîd'e ait coğrafî, geometrik ve astronomik problemlerin işlendiği bir kitaptan, muhtemelen adını daha önce zikrettiği *Binâ'ü'l-müdün* adlı eserinden alıntılar yapmaktadır (*et-Taḥdidü nihâyeti'l-emâkin*, s. 58, 60, 98, 119). Halîl Merdem Bek *İbnü'l-Âmîd* adlı bir eser yazmıştır (Dimaşk 1350/1931).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 194; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-mu'âneṣe* (nşr. Ahmed Emîn – Ahmed ez-Zeyn), Beyrut 1373/1953, I, 16, 35, 61, 66, 132; II, 15, 39; a.m.f., *Meşâlibü'l-vezîreyn* (nşr. İbrâhîm el-Kîlânî), Dimaşk 1961, tür.yer.; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, II, 131-135, 140-142, 159-160, 166, 222-228, 229-230, 270-282; Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1377/1957, III, 155-181, 183-214; Ebû İshak el-Husrî, *Zehrü'l-âdâb* (nşr. Zeki Mübârek – M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1972, I, 41-42, 166-167; II, 402, 580, 601-603; III, 643-644, 874-880; IV, 1064-1065, 1119-1124; Bîrûnî, *Taḥdîd-nihâyeti'l-emâkin* (nşr. P. Bulgakov – İbrahim Ahmed), Kahire 1962 → (*Islamic Geography* içinde, ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1413/1992, s. 48, 60, 98, 119; Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîhi'l-Taberî* (Taberî, *Târîh* [Ebü'l-Fazl], XI içinde), s. 322, 422; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ* (nşr. D. S. Margoliouth), Kahire 1928, III, 142-143; VI, 73; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 268, 299, 301, 365, 488-489, 511, 516, 569, 572, 589, 605-606; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, V, 103-113; Suter, *Die Mathematiker*, s. 58-59; Halîl Merdem, *İbnü'l-Amîd*, Dimaşk 1350/1931; Zeki Mübârek, *en-Nesrü'l-fennî fi'l-karni'r-râbi'*, Beyrut 1352/1934, II, 235-255; Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 103-104; Sezgin, *GAS*, VII, 278-282; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edeb*, V, 655-658; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 500-503; Muhammed Müsfir ez-Zehrânî, *Nizâmü'l-vizâre fi'd-devleti'l-Abbâsiyye*, Beyrut 1406/1986, s. 97-101, 168-169, 177, 184; J. L. Kraemer, *Humanism in the Renaissance of Islam*, Leiden 1986, s. 241-259; M. Rıdvân ed-Dâye, *A'lâmü'l-edebi'l-Abbâsî*, Beyrut 1407/1987, s. 165-168; H. F. Amedroz, "The Vizier Abu'l-Fadl Ibn al-Amîd from «the Tajârib al-Umam» of Abu Ali Mis-kawîh", *Isl.*, III (1912), s. 323-351; Hafızullah Kabîr, "Ustad Abu'l-Fadl Ibn al-'Amîd", *IC*, XXXV/1 (1961), s. 8-11; Cl. Cahen, "İbn al-'Amîd", *El'* (İng.), III, 703-704; İhsan Abbas, "İbn al-'Amîd", *Elr.*, VII, 664; Ahmed Pâketçi, "İbn 'Amîd", *DMBİ*, IV, 340-344; Mahmut Kaya, "Ebû Hayyân et-Tevhîdî", *DİA*, X, 154.

AHMET GÜNER

İBNÜ'L-AMÎD, Ebü'l-Feth (أبو الفتح ابن العميد)

Ebü'l-Feth Ali b. Muhammed
b. Hüseyin b. Muhammed
(ö. 366/976)

Büveyhî veziri, edip ve şair.

337'de (948-49) Rey'de doğdu; ünlü vezir Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in oğludur. Genç yaşta sarayın önde gelen kişileri arasına girdi ve zaman zaman vezirliğe vekâlet etti. 359'da (970) mahallî emirlerden Haseneveyh b. Hüseyin'e karşı düzenlenen sefere katıldı. Babasının Hemedan'a vardıklarında ölmesi üzerine ordunun başına geçti ve boşalan vezirlik makamını başkasına kaptırmamak için Haseneveyh'le anlaşma yaparak aceleyle Rey'e döndü, bir süre sonra da vezirliğe getirildi; iyice yaşlanmış olan Rüknuddeve devletin idaresini ve ordunun kumandanlığını ona teslim etti. Fakat İbnü'l-Amîd, parlak zekasına rağmen gençliği ve tecrübesizliği sebebiyle babasının takip ettiği dengeli siyaseti sürdürmeyi başaramadı. Deylemli kumandan ve askerlere bol bol ihsanlarda bulunarak ve sık sık davetler, av partileri düzenleyip katılanlara çeşitli hediyeler dağıtarak kendini çevresine sevdirmeye çalıştı. Onun debdebe ve gösteriş ön planda tutan bu gibi halleri ve özellikle vezirden çok bir emir gibi davranması, Rüknuddeve'nin oğulları Adudüddeve ile Müeyyidüddeve'nin tepkilerine yol açtı.

İbnü'l-Amîd, 363'te (973-74) Rüknuddeve'nin emri üzerine, büyük bir askerî isyan sebebiyle zor durumda kalan Irak Büveyhî Emîri İzzüddeve Bahtiyâr'a yardım etmek için Fars'tan Irak'a doğru yola çıkan Adudüddeve'ye katıldı. İsyanın bastırılmasından sonra Adudüddeve, İzzüddeve'yi tahtından uzaklaştırıp Irak'ı kendi topraklarına katmak istedi ve bu durumu babasına onaylatmak için İbnü'l-Amîd'i Rey'e gönderdi. Fakat İbnü'l-Amîd, hânedan üyelerinin karşılıklı sadakatine büyük önem veren Rüknuddeve'yi bu konuda ikna edemedi ve Bağdat'a eli boş döndü. Bunun üzerine Adudüddeve mecburen Irak'tan ayrıldı. İbnü'l-Amîd ise Adudüddeve'nin ardından Bağdat'ta bir müddet daha kaldı ve burada ileride hayatına mal olacak bazı adımlar attı. İzzüddeve'nin veziri İbn Bakıyye ile yakın münasebetler kurdu; ayrıca İzzüddeve'nin yönelttiği vezirlik teklifini Rüknuddeve'nin ölümünden sonra olması şartıyla kabul etti. Bu arada Abbâsî halifesi de

ona kalemde ve kılıçta yetkinliğini anlatan "Zü'l-kifâyeteyn" unvanını verdi.

365'te (975-76) Adudüddeve, babası Rüknuddeve ile bozulan ilişkilerini düzeltmek ve kendisinin veilaht olarak tayinini sağlamak için İbnü'l-Amîd'den aracılık yapmasını istedi. Adudüddeve'ye güvenmemekle beraber onunla dost kalmak isteyen İbnü'l-Amîd'in Rüknuddeve nezdinde gösterdiği çabalar sonucu İsfahan'da bütün hânedan mensuplarının katıldığı bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıda Rüknuddeve, Adudüddeve'yi veilaht ilân etti ve diğer iki oğlundan Müeyyidüddeve'ye Rey ile İsfahan'ı, Fahrüddeve'ye de Hemedan ile Dînever'i verdi. İbnü'l-Amîd, Rüknuddeve'nin ölümünden sonra Rey'e gelen Müeyyidüddeve tarafından vezirlik görevinde tutuldu. Ancak çok geçmeden İbnü'l-Amîd ile kâtip Sâhib b. Abbâd arasında düşmanlık baş gösterdi ve İbnü'l-Amîd, Müeyyidüddeve'nin yanına büyük bir saygınlığı bulunan Sâhib b. Abbâd'ı ileride makamına göz dikeceği endişesiyle İsfahan'a yollamak ve hatıta öldürtmek istedi. Müeyyidüddeve de onun nüfuzundan çekindiği için Sâhib b. Abbâd'ı geri göndermek zorunda kaldı. Fakat Rüknuddeve'den sonra hânedanın başına geçmiş bulunan Adudüddeve, Müeyyidüddeve'den, ordu üzerindeki hâkimiyetinden dolayı tehlikeli gördüğü ve Bağdat'taki faaliyetleri sebebiyle kızgın olduğu İbnü'l-Amîd'in öldürülmesini istedi. Bunun üzerine İbnü'l-Amîd, mallarına el konulduktan ve çeşitli işkencelere mâruz bırakıldıktan sonra idam edildi (17 Rebîülevvel 366 / 13 Kasım 976).

Babasından ve nahiv âlimi İbn Fâris'ten ders alan İbnü'l-Amîd devrin önemli edip ve şairlerindendi; hatta bu yönüyle babasından daha üstün olduğu söylenir. Yâkût el-Hamevî, onun öldürülmesinden önce zindan duvarlarına yazdığı kendisine yapılan işkenceleri anlatan şiirlerini, Ebû Hayyân et-Tevhîdî de uzun bir gazelini nakletmiş, ayrıca "dost" dediği at üzerine yazılmış bir gazeli hakkında bilgi vermişlerdir (*Mu'cemü'l-üdebâ*, XIV, 195-201, 213; *el-Meşâlibü'l-vezîreyn*, s. 267-270). İbnü'l-Amîd ilme ve edebiyata büyük ilgi duymuş, âlim ve ediplerle bir arada bulunmaya özen göstermiştir. Ebû Saîd es-Sîrâfî, Ali b. İshâ er-Rummânî, Ebû Süleyman el-Mantıkî, Ebü'l-Hasan el-Âmirî ve İbnü'l-Bakkâl onun özellikle Bağdat'ta iken tertiplediği meclislere devam eden âlim, filozof ve şairlerden bazılarıdır (Yâkût, XIV, 213-214). 363 (973-74) yılında Rey'e gitmeden önce İbnü'l-Amîd'e yaz-